

Мирахмедов Мирзатилла Суннатович
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ
АКАДЕМИЯСИ КАФЕДРА КАТТА ЎҚИТУВЧИСИ
E-mail: miraxmedov@inbox.uz

Аннотация: ушбу мақолада офицернинг педагог фаолиятида нотиқлик санъати мазмуни ва шакли самарали таъсир этишини таъминловчи меъёр ва услублар ҳақидаги сўз боради.

Калит сўзлар: офицер, нотиқ, санъат, лексика, нутқ, таълим, талаффуз, мулоқот.

Аннотация: в данной статье широко освещено о нормах и методах, обеспечивающих эффективное влияние содержания и формы искусства ораторского выступления в педагогической деятельности офицера.

Ключевые слова: офицер, оратор, искусство, лексика, речь, образование, произношение, общение.

Abstract: this article provides extensive coverage of the norms and methods that ensure the effective influence of the content and art form of oratory in the pedagogical activities of an officer.

Key words: officer, speaker, art, vocabulary, speech, education, pronunciation, communication.

Тингловчилар талабларини кондириш учун маърузаларда, оммавий нутқларда нутқнинг мазмуни ва шакли узвий боғлиқ ҳолда бўлиши лозим. Ана шу мазмун ва шакл жуфтлигида мазмун етакчи ва ҳал қилувчи элемент ҳисобланади, шакл эса мазмун талабларига тўла бўйсунди. Бундан шакл иккинчи даражали аҳамиятга эга, деган фикр туғилиши мумкин эмас. Чунки нутқ шакли маърузачининг нотиқлик санъатини, маҳоратини, сўзамоллигини кўрсатади. Демак, маърузанинг самарадорлиги фақат унинг мазмунигина эмас, балки шаклига ҳам боғлиқдир.

Нотиқлик санъати деганда оғзаки нутқнинг тингловчи онгига мақсадли ва самарали таъсир этишини таъминловчи меъёр ва услублар бирлиги тушунилади. Маърузачи ана шу меъёр ва услубларни эгаллаши, улардан ўзининг амалий фаолияти жараёнида фойдалана олиши лозим. Ҳар қандай сўзга чечан нотиқ яхши маърузачи бўла олмагани каби, нотиқлик санъатини эгалламаган маърузачи ҳам яхши нотиқ бўла олмайди. Маъруза мазмуни қизиқарли бўлгани билан маърузачи етарли даражада нотиқлик маҳоратига эга бўлмаса, фикр тингловчилар онгига тўла етиб бормади. Бу ерда мазмун билан шаклнинг ўзаро боғлиқлиги намоён бўлади.

Чиройли ва қизиқарли гапириш одамлар ўртасидаги кундалик мулоқотда ҳам катта аҳамиятга эга. Бир ёки бир неча киши эмас, балки ўнлаб, юзлаб, ҳатто минглаб

кишиларга қарата мурожаат қилинган оммавий нутқда эса нотиклик санъатининг аҳамияти янада ортади.

Бироқ, шуни таъкидлаш муҳимки, ҳар қандай суҳбат, нутқ пайтида ўзига хос конунлар амал қилади. Бир ёки бир неча киши иштирокидаги суҳбатда мазмунга, шароитга кўра ўзаро яқинлик, кўпинча дўстона, ўзаро ҳурмат ва ишонч муҳити ҳукм суради, суҳбат ҳам эркин бўлади. Омма олдида нутқ сўзлаганда эса бундай эркинлик ўринли эмас. Чунки эркин, дўстона суҳбат чоғидаги интонация, шева, ҳазиллар расмий нутқ пайтида одобсизлик, маданиятсизлик сифатида тушунилиши мумкин.

Ибораларнинг тузилиши (лексикаси) ва қурилиши (синтаксиси)га кўра нотиклик санъати ўзига хос хусусиятларга эга ва айнан ана хусусиятларига кўра ёзма нутқдан фарқ қилади. Китоб тили ўзининг тугал иборалари, қўшма гаплари, баъзан узундан-узок жумлалари, ўқувчига монолог шаклидаги мурожаати билан ажралиб туради. У ягона мақсад – ўқувчи онгига керакли билимлар йиғиндисини ёзма фикрлар воситасида етказишни кўзда туттади.

Ўз шаклига кўра нотик нутқи ҳам монологдир. Бироқ у тингловчиларнинг қарши фаоллигига мўлжалланган бўлади ва улар билан алоқа ўрнатиш мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда қурилади.

Тажрибали нотик ҳар доим тингловчиларнинг ҳолатини, кайфиятини, нутқни тинглашга бўлган иштиёқини сезиб туради. Агарда аудитория билан алоқа бузилса, нотик нутқ шаклига, баён қилиш тартибига, услубига ва ҳатто мазмунига ҳам ўзгариш киритади. Кўпинча бундай шароитда нутқнинг монолог шакли диалог шаклига айлантирилади. Бунинг натижасида эса нотик ва тингловчилар ўртасида руҳий алоқа ўрнатилади.

Оғзаки нутқ сўзловчининг ҳаяжонларини ва кечинмаларини бевосита ифодалагани учун ҳам ёзма нутққа қараганда кўпроқ мазмунли ва ҳис-ҳаяжонли бўлади. Булар ҳақида тингловчи сўзловчининг мимикаси, сокинлиги ёки ҳаяжони, нутқ тонига қараб баҳо беради. Нотикнинг эмоционал ҳолати тингловчига «юқиши» ва бунинг натижасида нотик ўзига керакли акс таъсир (реакция)га эришиши мумкин.

Нутққа эмоционал тус беришда сўз оҳанги (интонация) муҳим аҳамиятга эга. Айни бир сўз талаффуз оҳангига қараб турлича маъно касб этиши, турлича тушунилиши мумкин. Интонация шодлик ёки ачинишни, ҳурмат ёки нафратни, фикрнинг қанчалик аҳамиятга эга ёки аксинча, эга эмаслигини ифода этади. Сўз оҳангидан унумли фойдалана олиш аудиторияга таъсир кўрсатишда нотик учун кўшимча имконият яратиб беради.

Омма олдида сўзга чиқишда унинг мазмунли ва таъсирчан бўлишида нутқ техникаси муҳим аҳамиятга эга. Нутқ техникаси қуйидаги элементлардан ташкил топган бўлади:

- нутқ аппаратининг тузилиши (оғиз бўшлиғи, тил, тишлар ва лабларнинг жойлашиши ва ҳ.к.);
- инсон овозининг хусусиятлари;

- нутқ вақтида тўғри нафас олиш;
- артикуляция (нутқ органларининг, яъни лаблар, тил, танглай, овоз бўғинларининг сўзлаш, товуш чиқариш пайтидаги ҳаракати);
- орфоэпия (тўғри, адабий талаффуз қилиш қоидалари тизими, талаффуз қоидаларига риоя қилиш);
- интонация (овозни кўтариш ва пасайтириш ёрдамида нутқ оҳангини қуриш);
- дикция (нутқ пайтида талаффуз қилинаётган товуш ва сўзларнинг аниқлиги);
- мантикий пауза (нутқ мазмунига мос қисқа тўхташ);
- мантикий урғу (нутқнинг маълум бир қисмини, сўзни, жумлани алоҳида таъкидлаш, бўрттириб кўрсатиш);
- овоз гигиенаси;
- темп (сўзлаш тезлиги);
- ритм (товуш элементларининг ҳамоҳанг алмашуви);
- жест (сўзлаш пайтида жумла мазмунига мос қўл ҳаракатлари);
- мимика (юз мускулларининг ҳис-ҳаяжон ва кайфиятни ифода этувчи ҳаракатлари);
- поза (нутқ пайтида тананинг жойлашиши, туриши);
- манера (нотикнинг сўзлаш, фикрини ифода этиш услуби);
- нотикнинг ташқи кўриниши;
- очик, ёпиқ, катта, кичик аудиторияда, микрофон олдида сўзлашнинг хусусиятларини ҳисобга олиш.

Хулоса омма қаршисида нутқ сўзлаганда нутқ техникасига риоя қилиш билан бир қаторда нотик нутқининг ўзига хос услуби, яъни стили ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Н. Толибов. Совершенствование методики развития профессиональной компетентности будущих летчиков-инженеров автореф. дис....доктора философии (PhD) по пед. наук: 13.00.05 – Теория и методика профессионального образования. Ташкент - 2021. – 22с.
2. Иноятов И.Ю., Абилов М.Х. Ватан ҳимояси – муқаддас бурч. – Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2001. – 81-93-б.
3. Муслимов.Н.А. Ҳарбий таълим ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фанл. докт. ... дисс. Т.: 2007. – 349 б.